

Público e empresas editoras na poesía galega entre a fundación das Irmandades da Fala e a Guerra Civil

Arturo Casas

Formas de citación recomendadas

1 | Por referencia a esta publicación electrónica*

CASAS, ARTURO (2011 [2001]). “Público e empresas editoras na poesía galega entre a fundación das Irmandades da Fala e a Guerra Civil”. En Anxo Abuín González, Juan Casas Rigall e José Manuel González Herrán (eds.), *Homenaje a Benito Varela Jácome*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 107-120. Reedición en *poesiagalega.org. Arquivo de poéticas contemporáneas na cultura*. <<http://www.poesiagalega.org/arquivo/ficha/f/12>>.

2 | Por referencia á publicación orixinal

CASAS, ARTURO (2001). “Público e empresas editoras na poesía galega entre a fundación das Irmandades da Fala e a Guerra Civil”. En Anxo Abuín González, Juan Casas Rigall e José Manuel González Herrán (eds.), *Homenaje a Benito Varela Jácome*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 107-120.

* Edición dispoñíbel desde o 25 de xaneiro de 2011 a partir dalgunha das tres vías seguintes: 1) arquivo facilitado polo autor/a ou editor/a, 2) documento existente en repositorios institucionais de acceso público, 3) copia dixitalizada polo equipo de *poesiagalega.org* coas autorizacións pertinentes cando así o demanda a lexislación sobre dereitos de autor. En relación coa primeira alternativa, podería haber diferenzas, xurdidas xa durante o proceso de edición orixinal, entre este texto en pdf e o realmente publicado no seu día. O GAAP e o equipo do proxecto agradecen a colaboración de autores e editores.

PÚBLICO E EMPRESAS EDITORAS NA POESÍA GALEGA ENTRE A FUNDACIÓN DAS IRMANDADES DA FALA E A GUERRA CIVIL

Arturo Casas

Universidade de Santiago de Compostela

Con recoñecemento e fondo afecto, Prof. Varela Jácome

Ignoramos cuántos lectores de poesía galega había en torno a 1916. Non serían moitos, pero quizais algúns máis dos que de entrada conxecturaríamos. *A Nosa Terra*, por exemplo, que contaba desde o inicio da súa actividade con dous mil subscritores, incorporou xa en novembro daquel auroral ano 16 a sección “Os poetas d’agora”, ocupada nas primeiras comparecencias por Ramón Cabanillas, Florencio Vaamonde, Eladio Rodríguez González e outros escritores de actualidade. Un xornal católico e conservador como *El Compostelano*, fundado en 1920 e con actividade ata 1946, destinaba tamén unha sección fixa, “Página poética”, a espallar a lírica, tanto en lingua galega como castelá. *Nós*, que tivo unha tiraxe máxima de cincocentos exemplares, abría todos os seus números cun poema, sendo escasísimas as excepcións á norma.

Calquera axente ou elemento dos que entran nas parcelas da institución e o mercado literarios –público, crítica, editores...– está en dependencia directa con trazos históricos aos que non pode ser alleo. Antón Figueroa (1988) ten chamado a atención sobre o feito de que en situacións diglósicas o funcionamento dos textos implica unha fundamentación do público lector en canto *grupo*, destacando que ese *público-grupo* tende a unha configuración uniformizadora e escasamente pluralista, o cal ten consecuencias tan relevantes como a redución [108] da alteridade do texto e a nivelación dos códigos postos en uso, ou como a inexistencia dunha progresión nas esixencias ou nas demandas dos lectores: non hai *traxectoria* propiamente dita de textos nin de público, non hai lugar á imprevisibilidade. Nunha liña de investigación non diverxente, Xoán González-Millán (1995) falou incluso da existencia, no marco do que el define como *nacionalismo literario*, dun *Macro-Texto* ou arquitecto virtual que funcionaría como espacio simbólico de integración das sucesivas creacións literarias, “recibidas como versións dun mesmo e único Texto” (p. 79) cuxa autoría última cabería adxudicar ao pobo, ao *espírito da raza*.

De aí mesmo deriva con toda probabilidade un sentimento moitas veces expreso nas palabras dos poetas de musa popular, o de recoñeceren a escasa valía artística das súas contribucións; un xuízo, doutra parte, que a miúdo se axusta certeiraamente á realidade. Pero agora non se trata diso, senón de emprazarnos esa pauta desde unha perspectiva poético-histórica. O devandito xuízo respondería, pois, non tanto á tópica tradicional da humildade como á convicción de que aquilo que se ofrecía á lectura pública acadaba un número non desprezable de destinatarios, ou en definitiva devíña popular, precisamente pola de-

cisiva renuncia á excelencia poética, por se instalar no territorio do esteticamente baixo, xusto na fronteira das manifestacións anónimas do folclore. Trátase, como pode constatare, dunha comprensión do fenómeno artístico que engarza cos postulados idealistas de Herder, tan fructíferos na recepción que deles fixeron os románticos alemáns. Esta comprensión da actividade literaria e do propio estatuto da autoría non era, por outra parte, a mellor plataforma para o distanciamento elitista que sempre agromou nas artes e na poesía deshumanizadas e vangardistas desde as primeiras esculcas postimpresionistas.

Nos prólogos das obras publicadas en Galicia no segmento temporal que vai de 1916 a 1936 sobran testemuños da asunción dese espírito e doutras pautas de actuación, que pola información que fornecen sería absurdo desbotar como fonte. Un deses limiares, riquísimo en contributos para unha lectura semiótico-cultural, é o escrito por Prudencio Rovira para o seu libro *Hirmandade!* (1918), do que destacaremos agora só o parágrafo de peche: “O principal é qu’os meus versiños cheguen ô curazon do pobo qu’os inspirou, o ergan e o dispoñan pr’as angueiras do seu resurdimento” (p. 20). Outro prólogo que se instala nunha tesitura [109] similar é “Pra comezar”, da vilalbesa Carmen Prieto Rouco. Nel administra a tópica da humildade común a esta clase textual:

non miredes en *Horas de frebe* máis que un páledo refrexo d’unha alma namorada de tod’o belo e fermoso; non miredes n’iste libro máis que os acentos tristes d’unha yalma cargadiña d’amor’e de poesía...; pro con muy poucos alentos pra descifrar o que sente; pra traducir os ímpetus briosos d’o corazón que a obrigan a emborroar papés e papés, pra cantar, con voz apagada, algo d’o que a forza d’a inspiración non lle deixa calar. (p. 9)

Cabo das pertinentes alusións á Rosalía que se vira nunha situación parecida na hora de escribir as páxinas preliminares de *Follas novas*, a xove escritora desenvolvía o que poderíamos describir como o *pathos* do prístino. O ton confesional predomina cando revela que algúns dos poemas que incorpora neste libro de 1926 escribíraos contando só trece anos de idade. Pero queremos chamar a atención sobre o apuntamento que se adxunta a esa confidencia. Prieto dinos que corrixiu moi escasamente a súa escrita antes de dala ao prelo; mesmo a dos anos de primeira adolescencia permaneceu intocada. Velaí o *topos* da pureza expresiva, da palabra non poluída, rendida só a un “fondo sentir galego” lexitimador de calquera intervención. Prudencio Rovira non se afasta dese xeito de comprender a creatividade poética cando bota man dunha suposta *espontaneidade*, por el equiparada á de quen recolle entre as mans, para bebelas, a auga dunha fontenla montesía.

Establecermos unha análise da poesía producida en Galicia nestes anos esixe, desde a perspectiva que aquí se vai propugnar, unha delimitación mínima daquel *público-grupo* e do espacio simbólico *arquitectual*. A preeminencia da linguaxe descritiva e da adecuación testemuñal entre referentes reais e *traslación* literaria nesa poesía (coas excepcións que se queira considerar) garda unha perfecta consonancia co visto por Antón Figueroa. En termos xerais, a lectura de poemas foi naquela altura histórica a penas un exercicio de autorrecoñecemento nun espacio común, o cal promoveu a hipóstase de certos lugares privilexiados de mostración dun *nós* participativo, moi habitualmente ruralizante (romarías, adros, montes...), anque abrindo unha dimensión existencial para a pescuda dos vínculos entre o espírito individual e a paisaxe, ou entre aquel e unha condición de vida tan concreta coma habitual no escenario socio-económico da Galicia daquel tempo, a emigración. Nun sentido [110] bakhtiniano, eses lugares preferentes, alicerzados nos *Cantares gallegos* rosalianos, de 1863, pero tamén nas *Saudades gallegas* (1880) e *A musa das al-*

deas (1890) de Lamas Carvajal, acabaron por emanar recendo de *cronotopos*, por canto despregaron unha temporalidade e unha temática *ad hoc*, que nos permiten entendernos cando apelamos, por exemplo, a unha *poesía de romería, de parrafeo, de fiada ou de emigración*.

Resulta moi diáfano, baixo o prisma ao que nos estamos a acoller, o prólogo de Prudencio Canitrot a *Ventureiras* (1909), poemario do que foi autor Ricardo Barros Pintos. Malia se tratar dunha obra anterior ao segmento temporal que aquí estudiamos, ofrece pistas interpretativas de grande utilidade. En particular, traza con soltura e franqueza as coordenadas habituais do que supuña ler poesía galega naqueles anos iniciais do século XX. Abstraéndonos da polémica que establece cun poeta e crítico do momento, suposto inimigo da literatura *rexional*, o que interesa é o perfil debuxado en torno á especificidade de fenómeno literario en Galicia, que o prologuista defende como independente e singular, a diferenza –observa– do que acontece coas letras portuguesas ou catalanas. Apelando á raza, recurso nada infrecuente no contexto histórico rexionalista, e ignorando calquera estigma producido pola tensión diglósica, Canitrot sinala no predominio do sentimento a nota característica que nos identificaría como pobo.

As súas premisas son de forte teor esencialista e tradicionalista e en certo xeito precludían, na esteira de esquemas por el asimilados a partir do ciclo do Rexurdimento, posteriores reflexións sobre o asunto que están na mente de todos. Menciona e asume o carácter *inxénito* da peculiar dicción poética galaica (o particular xenio da lingua, ese don), a gracia e brandura entoativas (que opón á monotónía e dureza do castelán), a combinatoria aberta de claves relixiosas e de crenzas pagás, a sobreabundancia satírica e retranqueira (aquilo que Vicente Risco designaba en 1917 como *regocijo rabelesiano*)..., pero por riba de todo iso consagra a impregnación de “la flor gentil y olorosa de la musa popular” (p. X). Tan meliflua prosa obvia, consecuente consigo mesma, calquera ollada a rumbos foráneos da lírica, e equipara panhistoricamente aos poetas autóctonos *de antes* cos *de agora*. Todos eles compartirían na ucronía extrahistórica unha específica esencia:

creo que la fresca madurez de los sanos frutos de la tradición que nacen en el alma sencilla del campesino, romancera y fabulosa como todo el [111] génio popular, sigue siendo como antes, la fuente de inspiración que á todos guía, cuya agua cantarina y pródiga dice un largo epitalamio a la sombra de las parras cuyas uvas se tuestan y endulzan con el tiempo y con el sol, y de los manzanos, cuyo fruto no madura mas que entre el lino casero. (pp. VIII-IX)

Semella que isto, e a penas isto, sería o que a maior parte dos lectores galegos dos dous primeiros decenios do século XX esperaban dun libro de poemas escrito en lingua vernácula. Aínda en 1928, o ano de *De catro a catro*, o abade de Beiro e líder agrarista Basilio Álvarez retomaba esas pautas no seu limiar á *Antología de la poesía gallega* de Álvaro de las Casas, contrastando outravolta as asperezas e a *musicalidade agresiva* da lírica de Castela ou de Cataluña coa *gracia recatada* da galega:

Cuanto leen a nuestros poetas, a los viejos que parece que traen, en sus camellos dulces y graves, la sonoridad melancólica de una lengua eternamente bella, a los del siglo XIX en el impetuoso desbordamiento de todas las gamas, sobre tapices soberbios, y, a los de hoy, que tumbaron al sol el idioma haciéndolo pasar por un cedazo sutil para tornarlo puro, igual que las madejas que en el regato saltarán se maceran a fin de que blanqueen, tienen que convenir que Galicia es el país más lírico de España. [...] Musitar versos gallegos, más que una recitación donde el ritmo vaya impostando

sus inquietudes en el alma, es ir paladeando música divina, que va produciéndose con calma horaciana, para que el espíritu se sature mansamente con grata sedación. (pp. 4-5)

Da forte presenza, en termos relativos, dun sector popular e aínda popularista da produción poética é sinxelo deducirmos qué clase de dificultades fundamentais existiron para a aparición e a lexitimación das vangardas, coa súa dialéctica invertida de palabras, imaxes, identidades..., en definitiva, coa súa *postulación e construción* (xa non mera traslación) de cousas, signos e mundos que ficaban á outra beira da fronteira da semiosfera constituída. E non só das vangardas, senón xa de calquera opción insuficientemente *virxinal e inmodulada*, que houbo a tendencia a considerar allea por principio. Péñese no modernismo.

A opción por *irmandar a fala* foi tamén unha aposta por *irmandárense* –poetas e lectores– cos resultados escritos da mesma, cos textos que reflectían vivencias íntimas e colectivas de probada enxebreza, moi próximos á área do folclore, non ficando espacio abondo para procesos de estrañamento como os vehiculados en sistemas que esgotaran programas de xorne mimetista, non habéndoo tampouco para unha automodelización [112] cultural (Lotman) discorde coa cultura efectiva, real, inmediata e cos seus costumes. Quizais por iso mesmo, aínda que o asunto posúa outras derivacións e fundamentos, houbo tan escasas iniciativas a prol da tradución de poesía ao galego, representada en formato de libro a penas por versións de clásicos latinos como Virxilio, case sempre desde mans eclesiásticas, como as de Avelino Gómez Ledo (*As églogas*, Nós, A Coruña, 1930), ou por paráfrases bíblicas, como as que forman parte de *O Cantar d'os cantares* (1922) de Avelino Rodríguez Elías. Outra cousa foi, claro, a presenza das traducións de textos líricos concretos nas publicacións periódicas daquela hora, bastante informativa por certo para unha análise feita cos presupostos dunha Poética histórica (péñese no Iglesia Alvariño que no ano 36 xa traduce a Horacio).

O ideario das Irmandades da Fala e o da revista *Nós* non deixan lugar a dúbida en relación co problema de fondo, e se pensamos que neses núcleos e nos moitos radios que deles partían se incardinou con frecuencia non só a escrita dos textos poéticos de entón senón ademais a actividade editora e aínda a crítica, entenderemos mellor os resultados dos que aquí habemos de dar conta. Cómpre ser conscientes, de calquera xeito, do transcendental xiro que se produce na cultura galega a partir dos debates nacionalistas en asembleas como a de Lugo. A multiplicación de organizacións locais das Irmandades, ata trece noutras tantas vilas e cidades en 1918, e mesmo de afiliados (sobre 700), promoveu unha natural pluralidade, con diverxencias de orde tanto programática coma estratéxica, nas que se impuxo sen grandes dificultades o sector católico-tradicionalista inspirado por Losada Diéguez e dirixido desde Ourense, e en menor medida desde Pontevedra, por Risco, Otero Pedrayo, Cuevillas, Noguerol e aínda o primeiro Castelao, en detrimento de tendencias de corte máis progresista e laicista radicadas na Coruña e noutras vilas e capitais.

Nas “Primeiras verbas” do número de presentación da revista *Nós*, aparecido o 30 de outubro de 1920, que cabe ler como unha especie de manifesto cultural con tenues implicacións sociais, podemos entrever sen dificultades algunhas das tensións que ata este momento nos ocuparon. Os editorialistas daquel boletín *da cultura galega* salientaban varios puntos que agora importa considerar: 1) o recoñecemento dun *rico polimorfismo* na produción cultural, artística e literaria do país, consoante coa propia diversidade ideolóxica e de mentalidades que estaba a agromar, [113] pero que en último termo debería some-

terse sempre ao “sentimento da Terra e da Raza”; 2) a asunción dunha responsabilidade xeracional para modificar o curso da historia de Galicia desde un credo patriótico asentado neses mesmos referentes (Terra e Raza), confluíntes na noción de *Volksgeist* ou “espírito nacional-popular”, claves que desenvolvería cumpridamente Risco en *Teoría do nacionalismo galego* (1920); 3) a identificación reflexiva e a automodelización cultural fronte á imposición ou a intermediación de modelos alleos, sen que iso supuxese un peche de fronteiras ao “pensamento dos pobos cultos”; e 4) a asimilación idealista e esencialista sobre a existencia dun “verdadeiro ser de Galizia”, coa apelación subsidiaria ao enxebrismo en canto salvagarda súa: “o Enxebrismo é a nosa orixinalidade específica, a nosa capacidade de creación, o noso autóctono dinamismo mental”.

Na primeira etapa de *A Nosa Terra* a clase de presupostos que representa en especial o punto cuarto que acabamos de ver cobra tamén unha lexitimidade de seu. Vese case en calquera das súas páxinas, en ocasións forzando incluso un afeamento dos intereses económicos ou materiais, que se defende que sempre deberían subordinarse a referencias morais na axioloxía vixente no ideario das Irmandades. Compróbesse sobre un recadro sen sinatura tomado do número 60 (10 de xullo de 1918, p. 2), que ademais revela con claridade a función que á literatura se asignaba na mesma xerarquía de valores e nos seus desenvolvementos:

Farán máis pol-o trunfo do galeguismo unha novela notabre escrita en galego, un [*sic*] obra de teatro xenial feita no noso idioma e unha composición de música, capaces de imponse máis aló das nosas fronteiras, que varias estradas, varios camiños viciñás ou unha granxa agrícola.

Todol-os progresos materiás non farán nada pol-a persoalidade galega. O importante é que Galicia conquira seu espírito propio. Entónces todol-os galegos, espiritualmente ridimidos, traballarán arreo por unha Galicia grande. Somente eisí o traballo colonizado trocarase en traballo patriótico.

O idealismo enxebre foi a forza creadora d’Alemania e de Cataluña.

Curiosa argumentación a do editorialista de *A Nosa Terra*, curiosa avaliación a súa sobre a necesidade de redimir o espírito antes de erguer fábricas e crear postos de traballo. Sorprendente xa a apelación a modelos como o catalán ou o alemán en canto paradigmas do idealismo enxebre, tan fondamente risquiano e inmovilista, tan empobrecedor na súa [114] sementeira de pexas e lastres históricos. De tódolos xeitos, é ben sabido que houbo de sempre no movemento galeguista pensadores que defendían unha comprensión máis pragmática da realidade do país. Porteiro Garea foi un dos primeiros.

Todo o que vimos anteriormente sobre a axialidade do popular/enxebre na poesía galega desta etapa merecería algunhas precisións, que serán abordadas só a grandes trazos e que demandan a consideración de cifras e outras referencias vinculadas cunha socioloxía empírica do libro e do consumo literario. Ningunha das conclusións que do seu estudio se poden tirar resultará sorprendente para o coñecedor da nosa historia literaria, pois converxen todas elas nunha clave palmaria, a da desarticulación do sistema literario galego na etapa de entreguerras. Con todo, non son poucas as facianas que adquiren unha significación particular, mellor contrastadas cando as sometemos á precisión dos datos.

No tocante á edición, antes de nada, convén tomar nota das peculiaridades do mapa editorial sobre o que se ergue a publicación de poemarios. Fixémonos en primeiro termo na multiplicación de focos xeográficos de edición dos cento catorce folletos ou libros de

poemas dos que temos constancia para o período 1916-1936¹: hai, como mínimo, dezaoito lugares de edición, pertencentes a catro estados diferentes (ou cinco, se se considera a dobre asignación, París e Lisboa, do libro *Xente d'a Aldea*, de Alfredo Pedro Guisado, publicado polas Livrarias Aillaud e Bertrand). A atribución é a seguinte: vinte e catro libros en Santiago de Compostela, vinte e un na Coruña, catorce en Madrid, doce en Lugo, nove en Ourense, cinco en Pontevedra, catro en Buenos Aires e Ferrol (hai tamén catro sen localización expresa), tres na Habana, Mondariz e Mondoñedo, dous en Vigo e un en Vilagarcía, Betanzos, Ortigueira, Vilalba, París e Ribadavia.

Esta proliferación de lugares de edición garda consonancia coa que se rexistra no elenco de autores de libros poéticos. Para os cento e catroce [115] títulos indicados hai nada menos que oitenta e un nomes de autor ou autora. Por razóns históricas que non precisan maior abundamento, foi común o caso do poeta bilingüe, con libros publicados en castelán ademais de en galego. Varela Jácome (1951) elaborou unha completa relación na súa *Historia de la literatura gallega*.

Fixarémonos de seguido na distribución porcentual das distintas casas editoras, tendo presente que en moitas ocasións estamos referindo tan só o nome e a localización da imprenta na que o libro foi composto, e, ademais, que non era raro que tal composición fose o froito dunha autoedición custeada polo propio autor ou polos seus achegados, que acudían quizais ao impresor que tiñan máis próximo ou ao que lles presentaba un orzamento menos oneroso. É ilustrativo desta clase de hábitos o que o moi novo poeta Manuel Canto Lorido escribía no limiar ao seu poemario *D'a terra*, imprentado en Mondoñedo no ano 1918. Nel comparecen ademais as pautas de humildade que xa coñecemos:

Empecei a facer versos, mal feitos desde logo, pro que a amabilidade d'o púbreco soupo acoller de bon xeito; por eso non me cansarei de donarlle as gracias. Un preclaro amigo que teño, aconselloume dar a luz esta obra, pro eu non quixen. Tanto foi o que me insistiu que non tiven máis remedio que acceder a porparala. Unha vez acabada de faguer, aínda vacilaba en imprimila, pro agora xa vai, confiando n-a benevolencia d'os leutores, ôs que lles suprico indulxencia... (p. 7)

A distribución que anunciabamos é relevante polo que informa encol da vertebración da feble industria editorial do momento e sobre a súa dispoñibilidade a estampar textos poéticos, algo que como é sabido nunca foi un bo negocio, nin sequera para empresas periodísticas como El Noroeste, da Coruña, ou La Región, de Ourense, que contaban coa posibilidade de publicitar os produtos propios. Sabemos ademais por estudos de socioloxía do libro que nas librerías daquel tempo non sempre se reservaba un espazo para os libros escritos en galego. Anxo Tarrío (1996: 19) lémbra-nos que o reparto de exemplares pola xeografía do país dependía en alta medida da colaboración de amigos ou camaradas do autor, “pues los libreros apenas colaboraban en la empresa galleguista”.

Como é lóxico, os títulos publicados fóra –en Madrid, Buenos Aires ou A Habana– saíron de prelos moi diversificados. Non se rexistra nesas ámbitos ningunha clase de centralización chamativa. E algo semellante cabe indicar en relación coas vilas galegas, detalle condicionado xa pola [116] propia escaseza das publicacións poéticas impresas nesas lu-

¹ A base para o cálculo tómasse de Vilarinho Pintos e Pardo Gómez (1981: 95-134), cuxos datos precisan só lixeiras matizacións. Inclúense no cómputo, ademais dos libros poéticos monolingües, tamén os que non son de redacción íntegra en galego e, así mesmo, os que suman partes poéticas a outras de carácter narrativo e/ou dramático, ás veces moi descompensadas en favor da fracción non lírica. Excluíronse en cambio as reedicións de libros aparecidos con anterioridade a 1916, agás nos casos nos que a nova edición supuxo unha corrección ou ampliación de textos por vontade autoral.

gares, que malia todo acada un dez por cento do total. Interesa insistir en calquera caso no feito de que a constitución de editoriais en Galicia á marxe das empresas tipográficas foi un fenómeno lento, rexistrado só en núcleos de poboación importantes ben entrado o século XIX e que partiu moitas veces da simple división empresarial en dous sectores complementarios, como é o caso dos editores coruñeses Martínez Salazar, Carré ou Latorre Martínez (Barreiro Fernández, 1982, III: 152).

A situación descrita varía en canto observamos o acontecido nas cidades. En Santiago de Compostela, A Coruña, Lugo ou Ourense— lugares onde se imprimiron tres de cada cinco libros dos rexistrados— si que se observa unha relativa concentración de pés editoriais, que de todas formas nunca chegou a consolidar a existencia de coleccións de poesía propiamente ditas, algo que tería resultado determinante para a conformación dun público mínimo e para o incremento paulatino de subscricións e lectores. En efecto, non era aquela a hora máis propicia para o asentamento desa clase de coleccións literarias, que sen embargo gozaban de maior proxección e difusión cando se centraban na edición de ficcións en prosa (a colección Lar tiraba tres mil exemplares de cada número, que se vendían a trinta céntimos e se esgotaban en breve prazo). É ilustrativa a este respecto a curta xeira da serie Galaxia, auspiciada en Ourense no ano 1926 por Augusto María Casas e Cándido Fernández Mazas e que anunciaba no seu segundo e derradeiro número a saída de inéditos dos poetas galegos máis relevantes do momento, e incluso un número extraordinario dedicado á lírica contemporánea; todo en prevista alternancia —o apuntamento é meridiano polo que informa— con entregas de dramaturgos, ensaístas e narradores.

Téñase presente asemade a excepcionalidade da reimpresión dos libros de poemas aparecidos entre 1916 e 1936. Lograron esa especie de galardón só unhas poucas obras: *Da terra asoballada*, de Ramón Cabanillas, con edicións en 1917 e 1926; os *Versos gallegos* de Cabo Pastor, con edicións en 1919 e 1929; *Sulco e vento*, de Augusto María Casas, que saíu do prelo en 1931 e 1936; *Do ermo*, de Noriega Varela, en 1920 e 1929, aquí con ampliación de textos; e, finalmente, a *Antología de la lírica gallega* preparada por Álvaro de las Casas, que entre 1928 e 1939 contou con tres edicións, madrileñas as dúas primeiras e bonaerense a terceira. Nin sequera *De catro a catro* (1928), no que o editor Ánxel Casal sinalaba o [117] maior éxito comercial da Editorial Nós entre os libros de poemas, acadou unha segunda edición ata que Emecé o imprimiu en Buenos Aires no ano 1940.

En Compostela e A Coruña foi Nós, con doce e dez libros respectivamente, a casa editora con maior presenza no período investigado. Adquiren esas cifras maior relevo se consideramos que a actividade editora da empresa de Ánxel Casal non encetou a súa andaina ata o ano 1928. Destacan así mesmo, aínda que a distancia, os dous libros impresos polo Seminario Conciliar Central de Compostela (aos que, sen saírmos do marco clerical, hai que engadir outros tantos de El Eco Franciscano) e os catro de El Eco de Santiago. A cota de tres foi acadada polas casas coruñesas El Noroeste e Zincke Hermanos. En Ourense chaman a atención os cinco libros compostos nos talleres de La Región. En Lugo, os seis de Manuel G. Palacios, os tres de Gerardo Castro e os dous de La Voz de la Verdad.

Existen xa que logo catro sectores ben diferenciados no eido que estamos a considerar. O principal é o que establece algunha clase de vínculo co galeguismo nacionalista, ben que fose de mera simpatía ou hospitalidade. En segundo lugar figuran os títulos saídos dos talleres de empresas periodísticas de diverso signo ideolóxico e partidario, en todo caso non nacionalista. En terceiro termo están os libros promovidos desde instancias relixiosas, que non necesariamente incorporaron unha temática ou unha orientación moral subordinadas de xeito palmario a posicións doutrinarias católicas, pero que tampouco se

pode dicir que fosen alleas ás mesmas ou ás súas derivacións sociopolíticas, como sobradamente contribúe a probar o laborioso esforzo do boletín *El Eco Franciscano* nos anos da Guerra Civil e da primeira posguerra, entregado con fervor ao nacional-catolicismo de Franco segundo ten documentado Alonso Montero (1997); e, en sentido inverso, cómpre facer explícita a consideración de que fóra do marco institucional da Igrexa Católica producíronse numerosas obras de forte impregnación cristiá (pénsese nun poeta como Ramón Cabanillas). Finalmente, habería un grupo heteroxéneo de publicacións nadas de iniciativas varias nas que aquí non nos imos deter.

O primeiro sector está representado mesmo polas Irmandades da Fala, que desde a súa organización betanceira sufragaron en 1918 a edición dos textos correspondentes aos *Xogos froraes* que convocaran [118] previamente. Hai que salientar tamén a breve comparecencia da editora ferrolá Céltiga, que dirixida por Xaime Quintanilla deu ao prelo en 1922 o libro de Eladio Rodríguez González *Raza e terra*; ou o padroádego polo Seminario de Estudos Galegos do libro de Ramón Cabanillas *A rosa de cen follas* (Mondariz, 1927); así como a acollida do *Proel* de Amado Carballo pola pontevedresa Alborada en 1927, a coparticipación de Risco, Losada e Noguerol como editores de *Do ermo* (1920), de Noriega Varela e algunhas outras operacións semellantes. Certamente relevante foi o papel xogado polo editor salmantino radicado en Lugo Manuel González Palacios, o impresor de *Ronsel*, quen como lembraba Correa Calderón (1982), era un home aberto ás innovacións técnicas e tipográficas esixidas pola publicación de libros de poesía ou revistas de arte (algo que se deixa notar, por exemplo, en *Cantaruxando*, segundo poemario de Amador Iglesias Soto). Entre Lugo e Mondoñedo actuaron a Editorial Un de Álvaro Cunqueiro e a Oficina Lírica do Leste Galego, á que debemos tres importantes obras estampadas en 1933 e 1936, os *Poemas do si e non*, do propio Cunqueiro, *Corazón ao vento*, de Iglesia Alvariño, e *Primeiras cantigas do amor*, de Díaz Jácome.

Por riba doutras consideracións, cómpre resaltar neste capítulo o nome de Ánxel Casal, editor de *A Nosa Terra* e de *Nós*, quen desde as sedes coruñesa e compostelá da Editorial Nós imprimiu vintedous libros de poemas entre 1928 e 1936, algúns deles da transcendencia de *Firgoas*, *Orballo da media noite*, *Nao senlleira*, *Mar ao Norde*, *Bebedeira*, *Seis poemas galegos* ou *De catro a catro*. A esa cantidade habería aínda que engadir os tres libros (contada a segunda edición de *No desterro*) que Ramón Cabanillas escribiu en 1925 e 1926 para o selo Lar, onde Casal se ocupaba da xerencia xunto con Leandro Carré Alvarellos. Quere isto dicir que case un de cada catro libros de poesía do período 1916-1936 que aquí se analiza –case un de cada dous se restrinximos este aos anos 1928-1936– tivo detrás o labor profesional deste extraordinario editor coruñés e militante do Partido Galeguista, que en marzo de 1936, recién elixido alcalde de Santiago pola Frente Popular, acolleu no Pazo de Raxoi a asemblea da primeira Asociación de Escritores do país, legalmente constituída no verán de 1930 baixo a presidencia de Otero Pedrayo aínda que con moi escasa actividade ata o novo pulo do 36, entón baixo presidencia de López Abente e sempre mercé aos esforzos e á convicción de Antón Villar Ponte e Álvaro de las Casas (Capelán Rey, 1994: 229-273; [119] Castro, 1985: 764-765). Casal foi asasinado polo fascismo, como moitos dos mellores homes e mulleres daquela encrucillada histórica, entre eles outro editor de poesía, o citado Xaime Quintanilla.

Tras o cúmulo de libros poéticos asociados dun ou doutro xeito ao ideario galeguista, que representa máis dun tercio do total, sitúanse os relacionados con imprentas da propiedade de medios periodísticos, entre outros *El Noroeste* (da Coruña, con tres libros), *La Región* (Ourense, cinco libros), *La Voz de la Verdad* (Lugo, dúas entregas), *El Eco de San-*

tiago (Compostela, catro), *El Correo Gallego* (Ferrol, dúas) ou *El Diario de Orense* (Ourense, unha). Coas excepcións cuestionábeis de *El Noroeste* e *El Correo Gallego*, trátase de prensa conservadora de filiación fundamentalmente católica, antiliberal e monárquica, ás veces conectada mesmo con movementos tradicionalistas ou carlistas (*La Voz de la Verdad*), ou coa CEDA nos anos da Segunda República (*La Región, La Voz de la Verdad*). En calquera caso, é bastante ancha a distancia, nos diversos parámetros que se queiran considerar, entre os valores que pode representar o moi reaccionario crego Teolindo Cortiña no seu *Caciquismo en solfa* (1923) e, por exemplo, o arcebispo Lago González, por non falarmos de poetas como Florencio Vaamonde ou Victoriano Taibo, autores todos de libros saídos do prelo de empresas periodísticas.

O terceiro núcleo está definido pola dependencia de imprentas da propiedade da Igrexa Católica –nas súas dimensións secular, regular ou seglar– radicadas en Santiago (El Eco Franciscano, Seminario Conciliar) ou en Madrid (Asilo do Sagrado Corazón, Asilo Porta-Coeli, Centro Social de Acción Católica...). Nalgunha ocasión, como a que representa El Eco Franciscano, tamén con conexións periodísticas, segundo xa se suxeriu. Neste círculo hai que situar sobre todo a obra dalgúns poetas que seguiron a carreira eclesiástica (Caba da Vázquez, Crecente Vega, Eiján Lorenzo, Gómez Ledo, Posse Rodríguez e Trapero Pardo), culminada ou non na ordenación sacerdotal. Tamén o curioso caso do políglota catalán Miquel Ventura, seguidor das opcións ortográficas de Aureliano Ribalta no seu libro *Fala armoñosa, non morreràs!*, de 1916.

[120] BIBLIOGRAFÍA

- Alonso Montero, Xesús (1997): *Os poetas galegos e Franco (Estudio e antoloxía)*, Madrid, Akal.
- Álvarez, Basilio (1928): “Prólogo” a Álvaro de las Casas (ant.), *Antología de la lírica gallega*, Madrid, Compañía Ibero-Americana de Publicaciones, 3-6.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón (1982): *Historia contemporánea de Galicia*, 4 vols., A Coruña, Ediciones Gamma.
- Canitrot, Prudencio (1909): “Prólogo” a Ricardo Barros Pintos, *Ventureiras*, Pontevedra, Barros Hno., VII-XIV.
- Canto Lorido, Manoel (1918): *D’a Terra*, Mondoñedo, E. Mancebo.
- Capelán Rey, Antón (1994-1996): *Contra a Casa da Troia. Cultura e sociedade no Santiago dos anos trinta*, 2 vols., Santiago de Compostela, Laivento.
- Castro, Xavier (1985): *O galeguismo na encrucillada republicana*, 2 vols., Ourense, Deputación de Ourense.
- Correa Calderón, Evaristo (1982): “Cincuenta años después. Pequeña historia de una revista”, en *Ronsel. Revista de Arte*, edición facsimilar, Barcelona, Sotelo Blanco, XXV-XXVI. Publicado orixinalmente en 1975, no número conmemorativo do cincuentenario de Ronsel.
- Figueroa, Antón (1988): *Diglosia e texto*, Vigo, Edicións Xerais.
- González-Millán, Xoán (1995): “Do nacionalismo literario a unha literatura nacional. Hipóteses de traballo para un estudio institucional da literatura galega”, *Anuario de Estudios Literarios Galegos* 1994, 67-81.
- Prieto Rouco, Carmen (1926): *Horas de frebe. Poesías galegas. Monólogos representabres*, con prólogo de Ramón Ferreiro Lago, Vilalba, El Progreso Vilalbés.

- Rovira, Prudencio (1918): *Hirmandade! Poemiña de revolta*, Madrid, Viuda de Pueyo.
- Tarrío Varela, Anxo (1996): “La formación del canon literario gallego”, *Ínsula* 600, 18-22.
- Varela Jácome, Benito (1951): *Historia de la literatura gallega*, A Coruña, Porto & Cía.
- Vilariño Pintos, Daría, e María Virtudes Pardo Gómez (1981): *O libro galego onte e hoxe. Catálogo da exposición bibliográfica. Santiago, maio-xuño 1979*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.